

ОЧИМА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВЦЯ

Богдан ЧУМА

кандидат історичних наук, доцент,
Український католицький університет,
кафедра історії,
вул. Іларіона Свенціцького, 17, 79000, Львів, Україна,

**Сіромський Руслан. Права людини
в Українській РСР: погляд з Канади
(1945—1991). Львів:
Тріада плюс, 2020. 480 с.**

В українському науковому просторі є певна кількість публікацій, присвячених різним складовим політико-правового становища Канади та канадсько-українських відносин. Здебільшого вони належать перу політологів, що звертаються до вивчення успішного досвіду багатокультурності, аналізу партійно-політичної системи чи проблеми функціонування федералізму в Канаді (своєрідним синтезом цього доробку є стаття київського дослідника, доктора політологічних наук Григорія Перепелиці) [1]. Однак головна увага авторів зосереджена на висвітленні актуального стану справ, а історичні передумови становлення і розвитку сучасної Канади та канадсько-українських відносин згадуються побіжно. Своєю чергою дослідження українських істориків, яких би можна було причислити до кола канадознавців, зосереджуються, як правило, на вивченні історії винятково української діаспори в цій північноамериканській країні. З цього огляду актуальність монографії Руслана Сіромського, в якій автор поставив собі за мету комплексно проаналізувати позицію Канади щодо порушення прав людини в УРСР в 1945—1991 рр., є безсумнівною.

Потрібно також відзначити, що для Р. Сіромського тема новітньої історії Канади не є новою. Ще в 2006 р. він опублікував монографію, присвячену проблемам квебекської окремішності 60—80-х років минулого століття [2]. Ця книга, що з'явилася як підсумок дисертаційного дослідження автора на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, свідчить, що до вивчення історії Канади другої половини ХХ ст. Р. Сіромський підійшов ґрунтовно й системно. На цьому варто особливо наголосити, адже неможливо повноцінно осягнути зовнішню політику будь-якої країни без глибокого розуміння її внутрішніх процесів.

Найважливішу перевагу рецензованої монографії закладено вже у самому формулюванні дослідницької проблеми — комплексний аналіз позиції громадськості та офіційної влади Канади щодо порушення прав людини в Українській РСР, — з якою Р. Сіромський справився успішно. Навіть більше, опрацювавши велику кількість різного роду джерел і наукової літератури, автору вдалося підготувати якісне дослідження, що є добрим прикладом вписування української історії у світовий контекст і привносить нове розуміння ролі та значення політико-правового статусу Радянської України в другій половині ХХ ст. Не сумніваюся в тому, що Українська Радянська Со-

ціалістична Республіка в 1945—1991 рр. була безправним квазі-державним утворенням, створеним винятково як елемент геополітичної гри Москви. Але, як довів у своїй книзі Р. Сіромський, легітимізація державного статусу УРСР на міжнародній конференції у Сан-Франциско в 1945 р. та її визнання державою-засновницею ООН призвели до правової колізії: будучи *de facto* безправним інструментом у руках радянської зовнішньої політики, *de jure* Українська РСР мимоволі сприймалася на Заході як окремішня політико-правова одиниця. Цим вдало скористалися офіційні чинники Канади та її громадськість (найперше численні представники української діаспори), що вимагали дотримання прав людини не просто в СРСР, що мав би розумітися як єдиний політичний простір, а в його окремо взятій частині — УРСР. Завдяки цьому до «українського питання» апелювали на найвищих міжнародних зустрічах, його важливість так чи інакше визнавали розвинені країни Заходу (а Канада з-поміж них зіграла одну із ключових ролей) і, врешті-решт, під час розпаду СРСР не було більших сумнівів у праві Української РСР проголосити свою незалежність від Москви.

Водночас найпроблемнішим місцем в монографії Р. Сіромського видається недостатність аргументів на користь поєднання громадської активності та офіційної позиції Канади щодо дотримання прав людини в Українській РСР. Власне авторський задум виразно прочитується вже у структурі дослідження, що складається з п'яти розділів, передмови, висновків і списку використаних джерел. Опісля важливих вступних розділів — I і II, у третьому розділі автор детально розкрив проблему актуалізації та сприйняття порушення прав людини в УРСР громадянським і громадським середовищами Канади. Своєю чергою розділи IV і V присвячені висвітленню теми дотримання прав людини в двосторонніх канадсько-радянських відносинах та їх актуалізації офіційними представниками Канади на міжнародних форумах. А це означає, що, з огляду на причино-наслідкову побудову тексту рецензованої монографії, позиція канадської громадськості мала б впливати на офіційні чинники або й визначати порядок денний канадської дипломатії. Щодо останнього автор не сумнівається та неодноразово наводить приклади письмових і усних (під час безпосередніх зустрічей) звернень

представників української діаспори до членів уряду та парламенту Канади, або ж участі канадських державних службовців і депутатів українського походження у двосторонніх та багатосторонніх зустрічах. Проте залишається відкритим питання, що саме з пропозицій української громади було прийнято, а що відхилено офіційною владою. Відповідно, бракує також висвітлення аргументів офіційної Оттави при визначенні своєї позиції, як і докладного окреслення можливостей української діаспори впродовж дослідженого періоду.

Окреслене зауваження могло б бути одним із базових дослідницьких завдань, перелічених автором у «Передмові» до книги (с. 9). Попри це, актуальність цього монографічного дослідження, його мета і завдання, об'єкт і предмет, наукова новизна і практичне значення отриманих результатів сформульовані чітко та розкриті в основному тексті монографії. Доповнення потребує перелік методів дослідження, анонсований у «Передмові» (с. 8) та докладно описаний у першому розділі роботи (параграф 1.3). Виписані тут рівні, принципи та методи визначають загальну канву рецензованої монографії і декларують розуміння автором труднощів при опрацюванні великого масиву різномірних письмових джерел (метод реконструкції Ж. Дерріді та герменевтичний аналіз М. Гайдеггера). Однак для їх повнішого опрацювання придалися б, наприклад, такі методи роботи з письмовими текстами, як контент-аналіз і дискурс-аналіз. У першому випадку вдалося б кількісно й якісно визначити та порівняти вживання тих чи інших понять у середовищі української діаспори, у громадській думці Канади загалом, та офіційними представниками країни; а в другому — розкрити прямі запозичення чи видозміни дискурсивних практик і мотивацій, створених українською діаспорою та запозичених державними очільниками (найпридатнішим для цього випадку видається метод критичного дискурс-аналізу Нормана Феркло) [3]. Тим більше, що зібрані й опрацьовані Р. Сіромським джерела вражають (параграф 1.2). Не отримавши безпосереднього доступу до архівів Канади, дослідник виявив велику кількість цікавих матеріалів у Галузевому державному архіві Міністерства закордонних справ України (26 справ), Центральному державному архіві зарубіжної україніки (28 справ), Галузевому державному архіві Служби безпеки України

(27 справ), Галузевому державному архіву Служби зовнішньої розвідки України (5 справ), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (10 справ), відкритих електронних архівах Північної Америки, збірках громадських організацій, інформаційних компаній. Цілісність картини доповнюють щоденники засідань обох палат парламенту Канади, велика кількість еґо-документів, публіцистики і періодичних видань.

У другому розділі Р. Сіромський вдало проаналізував два різні досвіди розуміння прав людини в Канаді та СРСР/УРСР. При цьому в кожному з цих випадків автор виокремив роль державних інституцій і громадянського суспільства, що в підсумку дало цікаву картину. Базові принципи розуміння прав людини в Канаді сформувалися задовго до Другої світової війни завдяки впливу ліберальних ідей, що творилися й поширювалися у Британській колоніальній імперії у XVIII—XIX ст. Коли ж після закінчення війни дійшло до міжнародного визнання цієї групи прав (Загальна декларація прав людини 1948 р.), канадські інтелектуали безпосередньо долучилися до цього процесу. Одним із них був професор Макгільського університету, директор відділу Секретаріату з прав людини ООН Джон Пітерс Гамфрі. У підсумку вони, фактично, змусили керівників держави, ставлення яких до «просування прав людини на міжнародній арені було відверто апатич-

ним», прийняти нові міжнародні зобов'язання. Відтак вже у 1970-х рр. уряд Канади заявляв, що пріоритетом його зовнішньої політики був саме захист прав людини (с. 50—51).

За таких обставин українська діаспора опинилася перед складним вибором. Після Другої світової війни її чисельність і, що важливіше, громадсько-політична активність відчутно зросла завдяки прибуттю так званої третьої хвилі мігрантів, добра частина яких була пов'язана з українськими політичними рухами, головно націоналістичними. Р. Сіромський правильно зауважує, що у своїй більшості канадські українці «перебували в рамках парадигми збройної національно-визвольної боротьби» і вже в середині 1950-х років були змушені визначитися щодо власного ставлення до прав людини (с. 54). Як виглядає з дальшого тексту, вибір було зроблено на користь прав людини, однак у цьому випадку відкритим залишилося питання про перебіг дискусії в середовищі української діаспори щодо розуміння їхньої ролі. Яка частина діаспори усвідомлено визнала права людини як універсальну цінність, а яка принаймні формально була вимушено погодитися з цим рішенням, зважаючи на співжиття у демократичному громадянському суспільстві? Чи тема прав людини не використовувалася попросту як інструмент у дальшій боротьбі (критиці) проти СРСР?

Водночас ситуація в СРСР/УРСР була протилежною. Тут держава, за словами автора, скористалася правами людини як «інструментом ідеологічного міждержавного протистояння» (с. 67). Його використовували винятково у міжнародних дискусіях, у той час як для своїх громадян пропонувалася «соціалістична концепція прав людини» (параграф 2.3), що й привело до творення «неофіційної концепції прав людини» (параграф 2.4), виразниками якої були представники дисидентського руху.

У третьому розділі докладно розкрито зусилля української діаспори для поширення інформації про порушення прав людини в Українській РСР у канадському публічному просторі. У восьми параграфах Р. Сіромський наводить різні приклади актуалізації цієї проблеми. Потрібні дані постачали канадські туристи українського походження, яким вдавалося потрапити до УРСР (параграф 3.1) і, керуючись «підготовчим курсом для кур'єрів» (с. 109), зібрати та перевезти їх до Канади. У радянській системі,

що працювала на русифікацію українців, розчаровувалися, здавалося б, зятяті комуністи, як це яскраво продемонстровано на прикладі Івана Коляски. У 1963—1965 рр. він навчався у Вищій партійній школі в Києві, мав можливість відвідувати інші міста і зібрав чимало критичних матеріалів, які лягли в основу його викривальних публікацій щодо національної (мовної) політики в УРСР (параграф 3.2). І. Коляска фактично, започаткував гострі дискусії в комуністичному середовищі Канади, які лише поглибилися в 1968 р. з інтервенцією СРСР у Чехословаччину та загальною кризою комуністичного руху на Заході. Про порушення прав людини в Українській РСР свідчили колишні громадяни СРСР, які вирішили залишитися в Канаді, куди прибували за програмами обміну, як у випадку Бориса Доценка (параграф 3.3). Ув'язнення українських дисидентів ще більше активізувало українську діаспору, яким вдалося вплинути на офіційні чинники і домогтися звільнення Валентина Мороза, що в 1979 р. перебрався до Канади (параграф 3.5). Успішному завершенню справи В. Мороза посприяв той факт, що хронологічно вона співпала з прийняттям Заключного акту зустрічі НБСЕ в Гельсінкі в 1975 р., в якому зокрема декларувалася повага до прав людини та основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, віросповідання чи віри. Докладніше про це автор розповів у Розділі IV, ствердивши, що цей документ «накладав певні моральні зобов'язання на підписантів і був покликаний інтегрувати гуманітарні проблеми з іншими зовнішньополітичними питаннями» (с. 369). Завдяки цьому державні інституції Канада, що перебували під тиском частини своїх громадян, отримали офіційні засоби тиску на Москву, якими надалі користувалися для захисту громадянських і релігійних прав і свобод жителів УРСР. Автору справді вдалося розкрити всю повноту громадянського активізму української діаспори, що таким чином практично формувала «народну дипломатію» Канади щодо порушення прав людини в УРСР. Однак у переважній більшості випадків у цьому розділі йдеться про діяльність українців, а позиція інших етнічних груп, як і англо- та франкомовної громадської думки Канади згадується побіжно.

Як уже згадувалося раніше, у розділах IV і V проаналізовано розвиток двосторонніх канадсько-радянських відносин та позицію Канади на між-

народних форумах. Зрозуміло, що українська діаспора старалася впливати на цей процес, однак тут вирішальну роль відігравали інші чинники: глобальна конфронтація в умовах «холодної війни» та економічні інтереси. Саме в Канаді сталася подія, що може вважатися безпосередньою причиною «холодної війни». У вересні 1945 р. керівник шифрувальної служби посольства СРСР у Канаді Ігор Гузенко викрив радянську шпигунську мережу в цій північноамериканській країні, тож «справа Гузенка» позначила відносини між двома країнами у 1940—1950-х роках (параграф 4.1). Коли ж вдалося налагодити двосторонню співпрацю, зокрема завдяки офіційному візиту до СРСР прем'єр-міністра Канади П. Трюдо в 1971 р., на перший план виступили вигоди двосторонньої торгівлі, в якій експортно-імпортне сальдо завжди було на користь Канади (с. 231). А це було вагомим аргументом для канадських еліт не сваритися з СРСР.

На завершення варто відзначити, що Р. Сіромському вдалося здійснити свій творчий задум. Із допомогою комплексного аналізу позиції Канади щодо порушення прав людини в СРСР/УРСР він зумів показати всю складність формування тієї позиції та різноманіття засобів і перешкод для її реалізації. Автор слушно підсумовує, що завдяки канадським громадським і державним ініціативам «українське питання» набуло самостійного звучання та доклалося до розвалу СРСР.

Ця монографія вводить в науковий обіг чимало малознаних досі документів, пропонує нове розуміння проблеми міжнародних відносин у світі в другій половині ХХ ст. і повинна зацікавити істориків, правознавців та міжнародників. Сподіваюся, рецензована книга стане добрим прикладом для подібного вивчення зовнішньої політики інших країн Заходу, а також ролі української діаспори.

1. Перепелиця Г. Україна — Канада: становлення та розвиток особливого партнерства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. Випуск 2 (50)*. Київ: Київський університет, 2019. С. 25—30.
2. Сіромський Р. *Квебек: між федералізмом і сепаратизмом (1960—1982 рр.)*. Львів: Тріада Плюс, 2006. 198 с.
3. Fairclough N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003. 288 p.